

УДК 338.001.36

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.68-7>**Демидюк С.М.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту
*ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Князевич А.О.

доктор економічних наук, професор,
декан економічного факультету
*ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Крайчук О.В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри математики з методикою її викладання
Рівненський державний гуманітарний університет

Demydiuk Serhii

Candidate of Economics Sciences,
Associate Professor of the Department of Management
*Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities»*

Kniazevych Anna

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Economics
*Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities»*

Kraychuk Alexandr

PhD in Physico-Mathematical Sciences, Associate Professor,
The Head of the Department of Mathematics with Teaching Methods
Rivne State University of Humanities

ПОРІВНЯЛЬНО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Демидюк С.М., Князевич А.О., Крайчук О.В. Порівняльно-інституціональний підхід до дослідження сутності підприємницької діяльності. Результативність підприємництва значною мірою залежить від створеної системи її регулювання в межах національної економіки та окремо взятої сфери господарської діяльності. Метою статті є дослідження сутності економічної категорії «підприємництво» шляхом застосування порівняльно-інституціонального підходу. Державне втручання не завжди є єдино правильним рішенням щодо усунення конкретних проблем, і альтернативою йому може стати комплекс заходів щодо вдосконалення нормативних актів у напрямі формування конкурентного середовища та створення у регульованих сферах рівних умов діяльності для всіх суб'єктів господарювання, усунення наявних правових перепон, стимулювання ринкового саморегулювання, а також забезпечення верховенства права. Підприємництво – це діяльність, яка ґрунтується на впровадженні інновацій із метою поглиблення спеціалізації та кооперації виробництва, спрямована на отримання економічного ефекту та ведеться на власний ризик і відповідальність. Головною особливістю підприємництва є його інноваційність.

Ключові слова: підприємницька діяльність, неінституціоналізм, державне регулювання підприємництва, інноваційність.

Demydiuk Serhii, Kniazevych Anna, Kraychuk Alexandr. The comparative and institutional approach in the study of the essence of entrepreneurial activity. Entrepreneurial activity is a determining factor in the economic growth of any country in the world. Wherein, the development of entrepreneurship in the country as a whole and in certain areas of economic activity in particular are depending largely on the effectiveness of the organizational and legal system, on the respect for private property rights, on creating a competitive environment, on equality of economic agents, on the availability of effective regulators, various restrictions and barriers to business. That is, the effectiveness of entrepreneurship largely depends on the established system of its regulation within the

national economy and a particular area of economic activity. The main economic schools that developed this issue were liberalism, Keynesianism, Marxism, dirigisme, new institutional theory, etc. The comparative-institutional approach was used in the investigation of business regulation, which takes into the account that not only entrepreneurs but also civil servants are limited rational and in everyday activities are pursuing the possibility of maximizing their own benefits, which may be manifested in the opportunistic behavior. The state intervention is not always the only right solution to address specific problems and as an alternative it might be a set of measures to improve regulations to create a competitive environment and creation of a level playing field in regulated areas for all businesses, elimination of existing legal barriers, stimulation of market self-regulation, as well as ensuring the rule of law. Entrepreneurship is an activity that is based on the introduction of innovations in order to deepen the specialization and cooperation of production, aimed at obtaining economic effect and is conducted at their own risk and responsibility. The main feature of entrepreneurship is its innovation. The innovation economics is representing the ability and motivation of enterprises to carry out researches, to develop and to improve the production processes, and to find the new solutions, ideas, concepts of doing business. The analysis of the different ways of the innovative development of the leading countries of the world shows the crucial role of the innovation infrastructure for support the innovative entrepreneurship, and the motivation of the economic entities to overcome such negative phenomena as uncertainty in results and increased risk of economic losses.

Key words: entrepreneurial activity, neo-institutionalism, state regulation of entrepreneurship, innovation.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність є визначальним чинником економічного зростання будь-якої країни світу. При цьому розвиток підприємництва як у країні загалом, так і в певній сфері економічної діяльності значною мірою залежить від ефективності функціонування організаційно-правової системи, дотримання прав приватної власності, створення конкурентного середовища, рівноправності економічних агентів, а також наявності ефективних регуляторів, відсутності різноманітних обмежень та перепон для провадження комерційної діяльності. Тобто результативність підприємництва значною мірою залежить від створеної системи її регулювання в межах національної економіки та окремо взятої сфери господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання регулювання підприємницької діяльності розглядали у своїх працях такі всесвітньо відомі вчені, як А. Сміт [12], Ф. Хаєк, Д. Кейнс, К. Маркс, Р. Коуз [10], Д. Норт [11], Й. Шумпетер [3], Л. Бальцеревич, Г. Демсец, М. Оукшот, Д. Лал, М. Фрідман і Р. Фрідман [13] та ін. Вітчизняні дослідження особливостей підприємницької діяльності розкрито в працях А. Жигір [5], О. Ходаківської, І. Гнатенко, Т. Дяченко, І. Сабія [14], Л. Черчик [15], О. Швиданенко [16] та багатьох інших. Основними економічними школами, які розробляли дану проблематику, були: лібералізм, кейнсіанство, марксизм, дирижизм, нова інституціональна теорія та ін. У статті використовуватимуться напрацювання лібералізму та неоінституціоналізму, які, на думку авторів, нині є найбільш актуальними та адекватними теперішній економічній ситуації.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження сутності економічної категорії «підприємництво» шляхом застосування порівняльно-інституціонального підходу. Необхідним є узагальнення та поглиблення основних теоретичних підходів до регулювання підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємницька діяльність є рушієм системних і структурних змін у національній економіці, оскільки генерує процесові та продуктові інновації, а також забезпечує розширене відтворення продуктивних сил суспільства. У період командно-адміністративної системи

централізованого управління низки пріоритетів соціально-економічного розвитку не було реалізовано саме через блокування приватної ініціативи та обмеження підприємницької діяльності в усіх ланках господарського комплексу. Це не дало можливості сформувати критичну масу легального підприємницького капіталу для проведення грошової приватизації і становлення сучасної системи ринкових відносин, що в остаточному підсумку сприяло високому рівню залежності національного господарства від коливань кон'юнктури глобальних ринків та деформації міжгалузевих і міжсекторальних зв'язків.

Ключовим чинником економічного зростання є інституціональна структура та її дія на стимули не лише до винаходів і інновацій, а й до ефективнішої організації виробничого процесу, до зменшення трансакційних витрат на ринках товарів і ресурсів, до створення юридичної системи для контролю над виконанням контрактів, до визначення і захисту прав власності і, головне, до збереження усіх цих стимулів. Інститути у цьому разі трактуються як системи, які люди винаходять, щоб зменшити невизначеність у стосунках один з одним. У результаті створення організацій за існуючих інститутів у суспільстві складається група інтересів, виживання якої залежить від збереження цих інститутів [11].

Неоінституціоналізм опирається на принцип «методологічного індивідуалізму», який визнає реально діючими учасниками соціального процесу не групи або організації, а індивідів. Згідно із цим принципом, колективні спільноти (наприклад, фірми або держава) не мають самостійного існування, окремого від їх членів, тому повинні пояснюватися з погляду цілеспрямованої поведінки індивідів. Поведінкові передумови неоінституціонального аналізу виражають поняття обмеженої раціональності і опортуністичної поведінки (перше було введено Г. Саймоном, друге – О. Вільямсоном). Якщо в неокласичній теорії людина зображується як гіперраціональна істота, то неоінституціоналізм підкреслює обмеженість людського інтелекту: знання, які мають у розпорядженні люди, завжди неповні, їхні обчислювальні і прогностичні здібності не безмежні, для здійснення логічних операцій вимагаються час і зусилля. Тому рішення економічних агентів є раціональними лише до відомих меж, які задаються неповнотою доступної

ним інформації і обмеженістю їхніх інтелектуальних можливостей. Опортуністична поведінка визначається як «переслідування власного інтересу, що доходить до віроломства» (*self-interest-seeking-with-guile*). До нього відносяться будь-які форми обману і порушення взятих на себе зобов'язань, для яких у неокласичній теорії не знаходилося місця. Згідно з уявленнями неокласичних економістів, значна частина інститутів – традицій, звичаїв, правових норм – покликана зменшувати негативні наслідки обмеженої раціональності і опортуністичної поведінки. Як підкреслює О. Вільямсон, у соціальних інститутах мають потребу обмежено розумні істоти небездоганної моральності [1].

Отже, під час дослідження регулювання підприємницької діяльності варто використовувати порівняльно-інституціональний підхід, за якого необхідно враховувати, що не лише підприємці, а й державні службовці (бюрократи) є обмежено раціональними та в повсякденній діяльності переслідують можливість максимізації власної вигоди, що може проявлятися в опортуністичній поведінці.

Якщо враховувати, що державне втручання пов'язане з чималими витратами, а ніякий уряд не застрахований від некомпетентності і корумпованості, схильний до тиску ззовні, то виявлення де-небудь «шкідливих наслідків» служить швидше аргументом проти, а не на користь державного активізму, всупереч приписам стандартної теорії добробуту. Р. Коуз переконаний, що інституціональне рішення будь-якої проблеми завжди багатоваріантне, тому безглуздо з будь-якого приводу закликати до розширення участі держави в економіці, тоді як більш ефективними можуть виявитися заходи із заохочення конкуренції, зміни правових процедур, відміни попередньої адміністративної регламентації або організації нового ринку [8, с. 218].

У ринковій економіці будь-яке виробництво створюється з метою задоволення потреб споживачів на локальному, національному чи глобальному рівнях та функціонуватиме доти, доки задовольнятиме ці потреби не гірше за своїх конкурентів та матиме певний рівень рентабельності. Якщо ж конкретне підприємство не зможе задовольняти потреби споживачів чи буде збитковим, то воно збанкрутує та буде ліквідованим. При цьому основним завданням держави є сприяння виконанню своїх функцій приватними товаровиробниками шляхом створення ефективної системи правил їх взаємодії (системи правопорядку) та забезпечення її ефективного функціонування.

Окрім того, для передачі інформації від споживачів до виробників (про потреби, їхні якісні та кількісні характеристики) та в зворотному напрямі (реклама, формування та стимулювання пропозиції товарів, робіт та послуг) можуть використовуватися два механізми: механізм централізованого планування (який, згідно з історичним досвідом, неможливо повною мірою створити та використовувати і який здебільшого є неефективним через виникнення дефіциту та скорочення асортиментної лінійки вироблених товарів та послуг) та механізм цін (який виникає та підтримується спонтанними силами ринку і тому є набагато ефективнішим за централізоване планування).

Так, згідно з теорією лібералізму, для організації спільної взаємовигідної діяльності людей не потрібне втручання зовнішніх сил, примусу або обмеження сво-

боди. Ось чому, як указував А. Сміт, індивід, який переслідує тільки свою власну мету, «невидимою рукою» спрямовується до мети, яка зовсім і не входила в його наміри; при цьому суспільство не завжди страждає від того, що ця мета не входила у його наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, він часто більш дійсним чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне робити це. Мені жодного разу не доводилося чути, щоб багато хорошого було зроблено тими, які робили вигляд, що вони ведуть торгівлю заради блага суспільства» [12, с. 332].

Якщо обмін між двома сторонами є добровільним, то він здійсниться тільки у тому разі, якщо кожна зі сторін буде впевнена в тому, що отримає з нього вигоду. Ціни, що формуються в процесі добровільних угод між покупцями і продавцями, можуть координувати діяльність мільйонів людей, які переслідують свої особисті інтереси так, що кожен при цьому отримує вигоду. У процесі організації економічної діяльності ціни виконують три функції: по-перше, вони передають інформацію; по-друге, вони створюють стимули для впровадження менш витратних способів виробництва і, таким чином, дають змогу спрямовувати наявні ресурси на найбільш значущі цілі; по-третє, вони визначають, хто і скільки отримує, тобто розподіляють дохід [13, с. 27].

Ринки є інститутами, існуючими для полегшення обміну, тобто вони існують для зниження витрат трансакцій обміну. Створення ринків є справою підприємців, і воно має довгу історію. При тому, що роль традиційних ринків зменшилася, виникли нові ринки (фондові і товарні біржі), що зайняли в сучасній економіці не менш важливе місце. Усі біржі дуже детально регламентують діяльність тих, хто торгує на цих ринках (час, відведений для здійснення угод, можливі об'єкти торгівлі, відповідальність сторін, умови угод та ін.), і кожна з них надає механізм вирішення конфліктів і застосування санкцій проти тих, хто порушує правила біржі [10, с. 13–15].

Функція ж підприємців, на думку Й. Шумпетера, полягає у тому, щоб реформувати або революціонізувати виробництво, використовуючи винаходи або, у загальнішому сенсі, використовуючи нові технологічні рішення для випуску нових товарів або виробництва старих товарів новим способом, відкриваючи нові джерела сировини і матеріалів або нові ринки, реорганізувати галузь і т. д. Робити щось нове завжди важко, і реалізація нововведення утворює самостійну економічну функцію, по-перше, оскільки усе нове лежить за межами рутинних, зрозумілих усім завдань і, по-друге, оскільки доводиться долати опір середовища, який залежно від соціальних умов може відбуватися у найрізніших формах, починаючи від простої відмови фінансувати або купувати нові товари і закінчуючи фізичною розправою з людиною, яка спробує створити щось нове. Щоб діяти впевнено за межами звичних процедур і правил та долати опір, потрібні особливі здібності, які властиві лише невеликій частині населення, і саме ці здібності визначають як підприємницький тип, так і підприємницьку функцію [3].

На нашу думку, найбільш влучним є трактування економічної категорії «підприємництво» колективом учених [6], які не акцентували увагу на недержавній власності як базисі здійснення цього виду діяльності. Тим більше що остання може здійснюватися й під-

приємствами, які працюють на основі державної власності, або ж їхніми партнерами є приватні підприємницькі структури.

У вітчизняних наукових колах [4; 7; 15; 16] підприємництво розглядається в різних аспектах і здебільшого увага акцентується на тому, що ця діяльність зазвичай ґрунтується на приватній формі власності.

Згідно з Господарським кодексом України, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [4].

Такий чинник сталого розвитку, як підприємництво, залишається практично не висвітленим не лише як поняття, а й у спеціальних дослідженнях. Це пов'язано з високим рівнем узагальнення визначень та напрямів досліджень сталого розвитку, а також недостатнім сприйняттям підприємців і підприємництва загалом як вагомих гравців на макроекономічному та регіональному рівнях. Тобто підприємництво нібито розпоршується в конкретних видах економічної діяльності і не розглядається як консолідований чинник зростання в парадигмі сталого розвитку [7, с. 75].

Підприємництво як ефективна форма господарювання, заснована на ініціативі, самостійності, добровільності та бажанні успіху у виробничо-господарській чи будь-якій іншій корисній для суспільства діяльності, загальновизнане у світовій економіці. В економічній теорії розвиток підприємництва тісно пов'язується з етапами становлення цивілізованих ринкових відносин. При цьому на кожному етапі формування ринкової економіки воно відігравало певну роль у забезпеченні потреб суспільства. Перші дослідники підприємництва як форми господарювання основну увагу приділяли визначенню основних мотивів підприємницької діяльності та специфічних рис безпосередньо підприємців – особистостей, здатних організувати власну справу,

досягати успіху в конкурентній боротьбі з іншими суб'єктами економіки [16, с. 216].

Розвиток підприємництва сприяє швидкій переорієнтації економіки в руслі ринкових відносин, становленню конкурентного середовища. Підприємницькі структури швидко реагують на нові тенденції ринку, зміну його кон'юнктури, особливо в умовах індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, зростання номенклатури товарів та послуг. Тому почали активно розроблятися та впроваджуватися новітні форми підприємництва, кооперації, інтеграції, які значною мірою забезпечували б зростання конкурентоспроможності окремих фірм, об'єднань, сфер економічної діяльності, регіонів [15, с. 263].

Виходячи з наведених вище дефініцій, можна дати власне визначення терміна «підприємництво». Так, на нашу думку, підприємництво – це діяльність, яка ґрунтується на впровадженні інновацій із метою поглиблення спеціалізації та кооперації виробництва, спрямована на отримання економічного ефекту та ведеться на власний ризик і відповідальність. Тобто головною особливістю підприємництва є його інноваційність.

Висновки. Під час дослідження проблем регулювання підприємницької діяльності був використаний порівняльно-інституціональний підхід, за якого враховано, що не лише підприємці, а й державні службовці (бюрократи) є обмежено раціональними та в повсякденній діяльності переслідують можливість максимізації власної вигоди, що може проявлятися в опортуністичній поведінці. Державне втручання не завжди є єдино правильним рішенням щодо усунення конкретних проблем, і альтернативою йому може стати комплекс заходів щодо вдосконалення нормативних актів у напрямі формування конкурентного середовища та створення у регульованих сферах рівних умов діяльності для всіх суб'єктів господарювання, усунення наявних правових перепон, стимулювання ринкового саморегулювання, а також забезпечення верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Kapelyushnikov R. The multiplicity of institutional worlds: The Nobel prize in economic sciences-2009: Working paper (Part 1). Moscow: State University – Higher School of Economics, 2010. 52 p.
2. Kniazevych A., Olikhovskiy V., Olikhovska M. Clustering of the economy as a means of developing an innovation infrastructure. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 7. № 3. June, 2021. P. 134–139.
3. Schumpeter's Capitalism, Socialism and Democracy. A Twenty-First Century Agenda. Edited By L. Burlamaqui, R. Kattel. 2019. 332 p.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 19–20, 21–22. Ст. 144.
5. Жигір А.А. Формування кластерів як світова тенденція пошуку шляхів підвищення ефективності підприємницької діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 38–41.
6. Инновационное предпринимательство : учебник / под ред. В.Я. Горфинкеля, Т.Г. Попадюк. Москва : Юрайт, 2013. 523 с.
7. Какутич Є.Ю. Сталій розвиток та підприємництво: дотичне і полярне. *Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях* : матер. II наук.-практ. конф., м. Бахчисарай, 23-24 вересня 2010 р. Сімферополь : Фенікс, 2010. С. 75–78.
8. Капелюшников Р. Рональд Коуз, или Сотворение рынков. Фирма, рынок и право. Москва : Новое издательство, 2007. С. 202–219.
9. Князевич А.О. Управління інфраструктурним забезпеченням інноваційного розвитку економіки : монографія. Рівне : Волинські береги, 2018. 362 с.
10. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Москва : Новое издательство, 2007. 224 с.
11. Норт Д.С. Парадокс Запада. Москва : Моск. ун-т, 2004. 416 с.
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Изд-во социально-экономической литературы, 1962. 572 с.
13. Фридман М., Фридман Р. Свобода выбирать: Наша позиция. Москва : Новое издательство, 2007. 356 с.
14. Моделі підприємництва в умовах інноваційної економіки та економіки знань: управління ресурсами та витратами / О.В. Ходаківська, І.А. Гнатенко, Т.О. Дяченко, І.М. Сабій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 5–11.

15. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2006. 352 с.

16. Швиданенко О.А. Підприємництво як основа інтеграційних процесів *Стратегія економічного розвитку України*. 2002. Вип. 2(9). С. 215–223.

References:

1. Kapelyushnikov, R. (2010) The multiplicity of institutional worlds: The Nobel prize in economic sciences-2009: Working paper (Part 1). Moscow: State University – Higher School of Economics. (in English)

2. Kniazevych, A., Olikhovskiy, V., Olikhovska, M. (June, 2021) Clustering of the economy as a means of developing an innovation infrastructure. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7, no. 3, pp. 134–139. (in English)

3. Schumpeter's Capitalism, Socialism and Democracy (2019) A Twenty-First Century Agenda / Edited by L. Burlamaqui, R. Kattel. (in English)

4. Economic Code of Ukraine (2003) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. vol. 19–20, 21–22. (in Ukrainian)

5. Zhigir, A. (2015) “Forming of clusters, as a world tendency, to the search of ways of increase of efficiency of entrepreneurial activity”. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 38–41. (in Ukrainian)

6. Gorfinkel', V.Ja., Popadjuk, T.G. (2013) *Innovacionnoe predprinimatel'stvo* [Innovative entrepreneurship]. Moscow: Jurajt. (in Russian)

7. Kakutyh, Ye.Yu. (2010) *Stal'nyj rozvytok ta pidpriemnytstvo: dotychne i poliarnе* [Sustainable development and entrepreneurship: tangential and polar]. *Stal'nyj rozvytok ta ekolohichna bezpeka suspil'stva v ekonomichnykh transformatsiyakh* [Sustainable development and environmental security of society in economic transformations]. Simferopol': Fieniks. (in Ukrainian)

8. Kapel'jushnikov, R. (2007) *Ronal'd Kouz, ili Sotvorenje rynkov. Firma, rynek i pravo* [Ronald Coase, or Creating Markets. Firm, market and law]. Moscow: Novoe izdatel'stvo. (in Russian)

9. Kniazevych, A.O. (2018) *Upravlinnia infrastruktury z zabezpechenniam innovatsijnoho rozvytku ekonomiky* [Management of infrastructure support of innovative development of economy]. Rivne: Volyns'ki oberehy. (in Ukrainian)

10. Kouz, R. (2007) *Fyrma, rynek y pravo* [Firm, market and law]. Moscow: Novoe izdatel'stvo. (in Russian)

11. Nort, D.S. (2004) *Paradoks Zapada* [The paradox of the West]. Moscow: Moscow University. (in Russian)

12. Smith, A. (1962) *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [A study of the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: Izd-vo social'no-jekonomicheskoy literatury. (in Russian)

13. Fridman, M., Fridman, R. (2007) *Svoboda vybirat': Nasha pozycja* [Freedom to choose: Our position]. Moscow: Novoe izdatel'stvo. (in Russian)

14. Khodakivska, O., Hnatenko, I., Diachenko, T. and Sabii, I. (2021) “Entrepreneurship models in the conditions of innovative economy and knowledge economy: resource and cost management”. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 5–11. (in Ukrainian)

15. Cherchuk, L.M. (2006) *Formuvannia rynkovykh vidnosyn u rekreatsijnomu pryrodokorystuvanni* [Formation of market relations in recreational nature management]: monohr. Luts'k: LDTU. (in Ukrainian)

16. Shvydanenko, O.A. (2002) *Podpriemnytstvo yak osnova intehratsijnykh protsesiv* [Entrepreneurship as a basis of integration processes]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of economic development of Ukraine]. KNEU, vol. 2(9), pp. 215–223. (in Ukrainian)